

ΘΕΜ:

ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΓΚΟΤΣΗ

**ΠΡΟΦΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΓΡΑΨΤΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΕΙΣ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΜΑΘΗΜΑ**

(Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ»)

ΑΘΗΝΑΙ 1968

ΧΡΗΣΤΟΥ Γ. ΓΚΟΤΣΗ

Σημειών
Γκώτσιου

(43)

ΠΡΟΦΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΓΡΑΠΤΑΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΙ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΕΙΣ ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΜΑΘΗΜΑ

(Ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ»)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞΗ ΔΗΜΑΡΑ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1968

ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΕΛΟΣ ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΥ

ΠΡΟΣΦΕΡΩΝΤΕΣ ΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ
ΧΑΡΑΚΤΗΡΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗ ΤΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ

Ἡ καθ' ἡμέραν ἐξέτασις τῶν μαθητῶν εἰς τὰ ἐν τῷ σχολείῳ διδασκόμενα μαθήματα, οἱ ἔκτακτοι καὶ οἱ τακτικοὶ διαγωνισμοί, καθὼς καὶ ἡ βαθμολογία τῆς σχετικῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν, εἶναι θέματα τὰ ὅποια ἀπασχολοῦν τοὺς περὶ τὴν Διδακτικὴν ἀσχολουμένους.

Ἰδιαιτέρως ὅμως τὰ ὡς ἄνω θέματα ἀπασχολοῦν τοὺς διδάσκοντας τὸ θρησκευτικὸν μάθημα λόγῳ ἀκριβῶς τῆς λεπτῆς ὑφῆς τῆς θρησκευτικῆς ὕλης καὶ τοῦ ἰδιάζοντος σκοποῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀποβλέπει τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν. Οἱ διδάσκοντες δηλαδὴ τὸ θρησκευτικὸν μάθημα εἰς τὰ διαφόρων τύπων σχολεῖα διερωτῶνται, ἐὰν ἐνδείκνυνται οἱ διαγωνισμοὶ καὶ ἡ καθ' ἡμέραν ἐξέτασις. Διαπιστώνουν ἀκόμη, ὅτι ὁ ὑφιστάμενος τρόπος ἐξετάσεως καὶ διακριβώσεως τῆς ἐπιδόσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὰ θρησκευτικὰ δὲν ἐυπηρετεῖ τοὺς ὑψηλοὺς στόχους τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας καὶ δὲν ἐλέγχει ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐπιδιώκομεν ὡς σκοπὸν τῆς ἐν γένει θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

1. Ἡ ἀναγκαιότης τῶν δοκιμασιῶν. Αἱ γνῶμαι ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν προφορικῶν καὶ γραπτῶν δοκιμασιῶν, καθὼς καὶ τῆς βαθμολογίας αὐτῶν, δίστανται. Ὑπάρχουν οἱ ὑποστηρίζοντες ὅτι αἱ τοιαῦται δοκιμασίαι περιττεύουν, διότι ὑποβιβάζουν τὸ θρησκευτικὸν μάθημα καὶ ἐντάσσουν τοῦτο εἰς τὰ λοιπὰ μαθήματα τοῦ σχολικοῦ προγράμματος, μὴ ἐπιτυγχανομένης οὕτω τῆς ἀναγκαίας διακρίσεως τῶν θρησκευτικῶν ἀπὸ τῶν λοιπῶν μαθημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ βαθμολογία ἔχουν τὴν θέσιν των καὶ τὴν δικαίωσίν των. Ἐπὶ πλεον αἱ παντὸς τύπου ἐξετάσεις δὲν δύνανται νὰ διαπιστώσουν τὸ οὐσιαστικὸν ἀποτέλεσμα τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ κατὰ Χριστὸν ζωὴ τῶν τροφίμων.

Οἱ διατυποῦντες ὅμως τὰς γνώμας αὐτὰς περιορίζονται εἰς ἀρνητικὰς διαπιστώσεις. Διὰ τὸ νὰ μᾶς πείσουν ὑπὲρ τῶν ἐπόψεών των, πρέπει νὰ προχωρήσουν καὶ εἰς τὸ θετικὸν μέρος τῆς ἐπιχειρηματολογίας των, πῶς δηλαδή ἡ κατάργησις τῶν ἐξετάσεων θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ὑψηλοῦ σκοποῦ τῆς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐπόψεις πολλοὶ καὶ πεπειραμένοι θεολόγοι — καθηγῆται ὑποστηρίζουν, ὅτι αἱ προφορικὰ καὶ γραπτὰ δοκιμασίαι δὲν ἐμποδίζουν τὸ θρησκευτικὸν μάθημα εἰς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ σκοποῦ, εἰς τὸν ὅποιον ἀποβλέπει. Ἀντιθέτως, λέγουν, ἡ θέσις τῶν θρησκευτικῶν εἰς τὸ σχολικὸν πρόγραμμα καὶ αἱ ἐξετάσεις εἶναι ἐνισχυτικοὶ παράγοντες μιᾶς ἐπιτυχοῦς θρησκευτικῆς ἀγωγῆς. Τὰ ἐπιχειρήματά των εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Ἡ ἐνταξίς τῶν θρησκευτικῶν εἰς τὸ σῶμα τῶν ἐν τῷ σχολείῳ διδασκομένων μαθημάτων, ἀντὶ τὸ νὰ ὑποβαθμίξῃ αὐτὰ, τὰ ἀνυψώνει εἰς τὰ ὅμματα διδασκόντων καὶ διδασκομένων. Ἡ παράλληλος θέσις τῶν θρησκευτικῶν πρὸς τὰ λοιπὰ μαθήματα τοῦ σχολικοῦ προγράμματος βοηθεῖ τοὺς μαθητὰς νὰ ἀντιληφθοῦν, ὅτι καὶ τὰ θρησκευτικὰ ἀπαιτοῦν διανοητικὴν προσπάθειαν καὶ ἔχουν πρακτικὴν ἀξίαν ὡς συμβάλλοντα εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρός των. Οὕτως οἱ μαθηταὶ θὰ προχωρήσουν εἰς βαθυτέραν κατανόησιν καὶ ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας τῶν ἀνεξάντλητων θησαυρῶν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως.

β) Αἱ δοκιμασίαι, προφορικὰ καὶ γραπτὰ, βοηθοῦν τὸν διδάσκοντα νὰ διαπιστώσῃ κατὰ πόσον οἱ μαθηταὶ ἀφομοίωσαν τὴν θρησκευτικὴν ὕλην, ἢ ὅποια προσεφέρθη, ἔτυχεν ἐπεξεργασίας εἰς τὴν τάξιν καὶ ἀκολούθως ἐμελετήθη κατ' οἶκον. Ἐπὶ πλέον αἱ δοκιμασίαι θὰ ἀποκαλύψουν εἰς τὸν διδάσκοντα τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια τυχὸν χρήζουσιν περαιτέρω ἐπεξεργα-

σίας ἢ διασαφήσεως καὶ θὰ φέρουν εἰς φῶς τὰς δυνατότητας τῶν μαθητῶν διὰ τὴν βίωσιν καὶ ἔκφρασιν τῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

γ) Αἱ προφορικαὶ καὶ γραπταὶ δοκιμασίαι εἶναι διὰ τοὺς μαθητὰς ἄριστον κίνητρον πρὸς μελέτην. Ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία, παρ' ὅλον ὅτι δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν μετάδοσιν ξηρῶν θρησκευτικῶν γνώσεων, ἀλλ' εἰς τὴν δημιουργίαν παρὰ τοῖς μαθηταῖς γνησίας χριστιανικῆς ζωῆς ὁδηγούσης εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἔχει ἀνάγκη καὶ τοῦ κινήτρου τούτου πρὸς ἀφιέρωσιν χρόνου διὰ τὴν μελέτην ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ περιεχομένου τῆς θείας Ἀποκαλύψεως.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐν συντομίᾳ λεχθέντων καταφαίνεται, ὅτι αἱ προφορικαὶ καὶ γραπταὶ δοκιμασίαι εἶναι ἀναγκαῖαι· βοηθοῦν ἐξ ἴσου τόσον τοὺς διδάσκοντας, ὅσον καὶ τοὺς διδασκόμενους εἰς τὴν ἐργασίαν των. Ἀπομένει νὰ ἴδωμεν πρῶτον πῶς γίνονται παρ' ἡμῶν καὶ δευτέρον ποίαν μορφήν πρέπει νὰ λάβουν, διὰ νὰ ἐκπληροῦν καλλίτερον τὸν σκοπὸν των.

2. Τὸ ὑφιστάμενον σύστημα. α) Προφορικαὶ δοκιμασίαι. Κατὰ τὰ παρ' ἡμῶν ἐν πολλοῖς κρατοῦντα πρὸ τῆς προσφοράς τοῦ νέου μαθήματος γίνεται ἡ προφορικὴ ἐξέτασις τῶν μαθητῶν ἐπὶ τοῦ προδιδαχθέντος μαθήματος. Ἡ ἐξέτασις αὕτη ἀποσκοπεῖ πρωτίστως νὰ διακριβώσῃ, ἐὰν οἱ μαθηταὶ ἀπεμνημόνευσαν τὴν προσφερθεῖσαν ὕλην καὶ δευτερευόντως ἐὰν ἀφωμοίωσαν ταύτην, δηλαδὴ ἐὰν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἐπεξηγήσουν, νὰ αἰτιολογήσουν καὶ νὰ ἀξιοποιήσουν τὰ μεμαθημένα.

Ἐὰν ἡ ἐξέτασις τῶν μαθητῶν ἀποβλέπῃ μόνον εἰς τὴν διακριβώσιν τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀπομνημονεύσεως τῆς προσφερθείσης θρησκευτικῆς ὕλης, εἶναι προφανὲς ὅτι ἀντενδείκνυται καὶ εἶναι ἐν πολλοῖς ἐπιβλαβῆς εἰς τὸ θρησκευτικὸν μάθημα.

Οὐδεὶς βεβαίως παρκυρωρίζει τὴν θέσιν τῆς ἀπο-

μνημονεύσεως εἰς τὸ θρησκευτικὸν μάθημα. Ὁ μαθητής, ἀλλὰ καὶ κάθε χριστιανός, διὰ τὴν ἐξῆς τὴν κατὰ Χριστὸν ζωὴν, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ γνωρίζῃ τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως καὶ νὰ ἐνθυμηταί τι ἔπραξε καὶ πράττει ὁ Θεὸς δι' αὐτόν. "Ἄλλωστε κατὰ τὴν θείαν Λειτουργίαν προσφέρομεν τὴν πρὸς τὸν Θεὸν Λατρείαν «μ ε μ ν η μ έ ν ο ι... πάντων τῶν ὑπὲρ ἡμῶν γεγενημένων, τοῦ σταυροῦ, τοῦ τάφου, τῆς τριημέρου ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν παρουσίας...».

Ἡ ἐνθυμήσις τῶν σωτηριωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν ὁδηγῆ εἰς τὴν ἐμπρακτον χριστιανικὴν ζωὴν, δὲν πρέπει νὰ περιορισθῆ εἰς μίαν μηχανικὴν καὶ ξηρὰν ἀναπόλησιν τῶν γεγονότων τῆς θείας οἰκονομίας. Πρέπει νὰ ἐμπλουτίζηται διὰ τῶν προσωπικῶν βιωμάτων τῶν μαθητῶν, τῶν δημιουργουμένων ἐκ τῆς συνειδητῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς προσωπικῆς χριστιανικῆς των ζωῆς.

Συνεπῶς ἡ προφορικὴ ἐξέτασις πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ παρὰ τοῖς μαθηταῖς ὄχι ἀπλῶς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν γεγονότων, ἀλλὰ τὴν «γνῶσιν τῆς καρδίας», ὅπως ἀποκαλοῦνται τὰ προσωπικὰ βιώματα, τὰ ὅποια ἀποκτῶνται ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας τῶν μαθητῶν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀναστροφῆς των μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Οὕτως ἐκπληροῦται καὶ ἡ ἀπαίτησις τῆς νέας Διδακτικῆς τῶν θρησκευτικῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐπικρατοῦσα παρ' ἡμῶν συνήθεια ἀντικειμενοποιήσεως τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος πρέπει νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν της εἰς τὴν κατεύθυνσιν πρὸς ὑποκειμενοποίησιν αὐτοῦ. Διὰ τὴν ἐπιτύχωμεν διηλαθῆ τοὺς στόχους τῆς παιδευτικῆς μας ἐργασίας, πρέπει νὰ μετακινήσωμεν τὸ βῆρος τῆς ἐμφάσεως ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ τὰ γεγονότα εἰς τὸ

π ρ ό σ ω π ο ν, τὸ ὁποῖον βιοῖ καὶ ἐκφράζει διὰ τῶν πράξεών του τὰς ἀληθείας τῆς πίστεως.

Οὕτως ἡ Ἁγία Γραφή δὲν εἶναι διὰ τὸν μαθητὴν μόνον ἐν σύνολον τερπνῶν καὶ διδακτικῶν διηγήσεων, ἀλλὰ κυρίως ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπευθύνεται προσωπικῶς πρὸς αὐτόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ τῆς συστάσεως, ὀργανώσεως, ζωῆς καὶ ἀποστολῆς τῆς Ἐκκλησίας δὲν θὰ μελετηθοῦν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ, ὅπως μελετᾷ οὗτος τὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως ἐνὸς ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ὅποτε ἡ σπάσις τοῦ μαθητοῦ ἔναντι τῆς Ἐκκλησίας θὰ εἶναι οὐδετέρα καὶ ἀπαθῆς, ἀλλ' ἐν τῇ συναισθήσει ὅτι οὗτος εἶναι μέλος τῆς Ἐκκλησίας καὶ συνεπῶς μὲ τὰς πράξεις του ἢ ἐμποδίζει τὴν ἀκτινοβολίαν τῆς ἐντὸς τοῦ κόσμου ἢ δοξάζει τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν βοηθεῖ εἰς τὴν προβλήν τῆς.

Περὶ τὸν νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ προσωπικὴ αὐτὴ θεώρησις τῶν βιβλικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων, καθὼς καὶ τῶν θεωρητικῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως, θὰ ἐπιτευχθῇ, ἐὰν ἡ προφορικὴ ἐξέτασις περιορισθῇ εἰς τὰ κύρια καὶ βασικὰ σημεῖα τοῦ μαθήματος, τὰ ὁποῖα παρέχουν ἀφορμὴν διὰ τὴν ἐνατένισιν καὶ μελέτην των ἀπὸ προσωπικῆς σκοπιᾶς.

β) Γ ρ α π τ α ἰ δ ο κ ι μ α σ ί α ι. Ἐκτὸς τῆς καθ' ἡμέραν προφορικῆς ἐξετάσεως ὑπάρχουν ἐν χρήσει αἱ ἔκτακτοι καὶ αἱ τακτικαὶ (τῶν διαγωνισμῶν) γραπταὶ δοκιμασίαι τῶν μαθητῶν. Κατ' αὐτὰς καλοῦνται οἱ μαθηταὶ νὰ ἀπαντήσουν ἐπὶ τεθέντων ἐρωτημάτων σχετικῶν πρὸς τὸ προσφερθὲν θρησκευτικὸν ὑλικόν.

Καὶ ἐνταῦθα εὐλόγως τίθεται τὸ ἐρώτημα: Εἰς τί ἀποβλέπουν αἱ γραπταὶ δοκιμασίαι καὶ ποῖον εἶναι τὸ κριτήριον τῆς βαθμολογίας τῶν ἀπαντήσεων τῶν μαθητῶν;

Οἱ θητεύοντες εἰς τὸ διδασκαλικὸν ἔργον θεολόγοι

γνωρίζουν, ὅτι καὶ εἰς τὴν γραπτὴν ἐξέτασιν, ὅπως καὶ εἰς τὴν προφορικὴν, τὸ οὐσιώδες παραβλέπεται καὶ θυσιάζεται χάριν τοῦ ἐπουσιώδους. Μεταξὺ τῆς προφορικῆς μηχανῆς ἀπομνημονεύσεως καὶ τῆς γραπτῆς ἐκθέσεως τῶν ζητηθέντων οὐδεμία διαφορὰ ὑπάρχει. Ὁ μαθητὴς κατὰ τὴν γραπτὴν δοκιμασίαν ἀπλῶς καταγράφει καὶ μάλιστα κατὰ ξηρὸν περιγραφικὸν τρόπον ὅ,τι θὰ ἐξέθετε διὰ ζώσεως. Οὕτω π.χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὸ μάθημα τῆς Λειτουργικῆς καλεῖται νὰ περιγράψῃ τοὺς διαφόρους ρυθμούς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, τὰ τῆς ἐσωτερικῆς του διαρρυθμίσεως, τὰ τῶν ἱερῶν σκευῶν κλπ. κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ τὰ ἐξέθετε εἰς μίαν προφορικὴν ἐξέτασιν.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἐν γραπτὸν διαφέρει τοῦ ἄλλου εἰς τοῦτο : εἰς μίαν περίπτωσιν π.χ. ἔχομεν πλήρη ἔκθεσιν καὶ περιγραφὴν τῶν ζητηθέντων καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἀπλῶς ἐλλιπεῖς ἢ ἐσφαλμένως διατυπωμένας ἀπαντήσεις. Ματαίως θὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὰ γραπτὰ τῶν μαθητῶν τὸ προσωπικὸν των στοιχεῖον, τὴν ἔκφρασιν δηλαδή τῶν προσωπικῶν των βιωμάτων καὶ τῆς προσωπικῆς των ἐμπειρίας. Τὰ ζητηθέντα περὶ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ, καθὼς καὶ τὰ συνήθως διδόμενα θέματα, δὲν παρέχουν ἀφορμὴν εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ ἐκφράσουν οὗτοι τὰς προσωπικὰς των ἀντιλήψεις καὶ σκέψεις καὶ οἴοντι νὰ ἀποτυπώσουν εἰς τὰ γραπτὰ των δοκίμια τὴν ἐξελισσομένην καὶ βαθμῆδόν διαμορφωμένην προσωπικότητά των.

Ἀντιθέτως, ἐὰν τὰ ζητήματα εἰς τὰς γραπτὰς δοκιμασίας ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ὕλης ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν, διδάσκαλος καὶ μαθηταὶ θὰ διηκολύνοντο τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐν τῇ τάξει διάλογον, ὃ ὁποῖος εἶναι ἀρίστη μορφή διδασκαλίας τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἐλευθέρα ἀνάπτυξις προσιδιάζει εἰς ὅλα τὰ θέματα τῆς δι-

δακτέας θρησκευτικῆς ὕλης. Ἀντιθέτως μάλιστα τὰ δόγματα, ὡς τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου κ.ά., ἐκφεύγουν πάσης ἐλευθέρως ἀναπτύξεως, διότι πρόκειται περὶ τῶν μυστηρίων τῆς πίστεώς μας, περὶ τῶν ὁποίων γνωρίζομεν μόνον τί εἶναι καὶ ὄχι πῶς εἶναι¹.

Ἡμπορεῖ ὅμως ὁ διδάσκων νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν περιγραφικὴν ἀνάπτυξιν τῶν θρησκευτικῶν θεμάτων θέτων ἐρωτήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ βοηθήσουν τοὺς μαθητὰς νὰ ἐκφραστοῦν συνειδητότερον καὶ κατὰ γνησιώτερον τρόπον. Τοῦτο π.χ. θὰ ἐπετυγχάνετο ἐάν, προκειμένου περὶ τῆς ἀνωτέρω μνημονεύθεισας λειτουργικῆς ὕλης ἐκ τῆς περὶ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ ἐνόητος, ἐζητεῖτο ἀπὸ τοὺς μαθητὰς, ἀντὶ νὰ περιγράψουν τὸν ρυθμὸν καὶ τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ γενικῶς, νὰ περιγράψῃ ἕκαστος τὰ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ ναοῦ τῆς ἐν ο ρ ί α ς τ ο υ. Ἡ περιγραφή αὐτὴ θὰ ἐβοήθει τὸν μαθητὴν νὰ ἴδῃ ἐαυτὸν ὡς μέλος τῆς ἐνορίας του καὶ τὸν ναὸν ὡς τὴν ἐκκλησίαν του.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐρώτησις «διατί ὁ ναὸς ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ οἶκος τοῦ Θεοῦ» παρέχει ἀφορμὴν νὰ ἴδουν οἱ μαθηταὶ τὸν ναὸν ὄχι ὡς οἰκοδόμημα, ἔστω ἱερὸν καὶ διάφορον τῶν λοιπῶν οἰκοδομημάτων, ἀλλ' ὡς τόπον συνάξεως τῶν πιστῶν, τελέσεως τῶν θείων Μυστηρίων καὶ πραγματικῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἐν τῇ θείᾳ Εὐχαριστίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν δύνανται νὰ δοθοῦν περισσότεραι τῆς μᾶς ἀπαντήσεις, ὁ διδάσκων εἰς τὸν διάλογον, ὁ ὁποῖος θὰ ἐπακολουθήσῃ εἰς τὴν τάξιν, θὰ διακριβώσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὰ προσωπικὰ συναίσθηματα τῶν μαθητῶν πρὸς τὸν ἱερὸν ναὸν καὶ τοιουτοτρόπως θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ καθοδηγήσῃ τούτους διὰ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν των εἰς τὴν ζωὴν καὶ δρᾶσιν τῆς ἐνορίας των.

1. Βλέπ. V. Lossky, Ἡ Μυστικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1965, σ. 60 ἐξ.

Ἐκ τῶν λεχθέντων ἀνωτέρω κατέστη, νομιζομεν, φανερόν, ὅτι τὸ ὑφιστάμενον σύστημα τῶν προφορικῶν καὶ γραπτῶν ἐξετάσεων τῶν μαθητῶν οὔτε τὸ θρησκευτικὸν μάθημα βοηθεῖ εἰς τὴν πραγμάτων ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ του οὔτε τὰς ἀπαιτήσεις τῶν μαθητῶν πρὸς ἐξωτερικεὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν κόσμου ἱκανοποιεῖ. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ τροποποιηθῇ συμφώνως πρὸς τὴν νέαν κατεύθυνσιν τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας.

3. *Τὸ προτεινόμενον σύστημα.* Ἐφ' ὅσον αἱ προφορικαὶ καὶ γραπτὰ δοκιμασίαι τῶν μαθητῶν κρίνονται ἀναγκαῖαι ἀφ' ἑνὸς διότι παρακινοῦν τοὺς μαθητὰς νὰ γνωρίσουν καλλίτερον τὸ περιεχόμενον τῆς Ὁρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ βιώσουν τοῦτο ὡς ὑπεύθυνα πρόσωπα ἔναντι τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, αἱ δοκιμασίαι πρέπει νὰ προσλάβουν ἀντικειμενικὴν καὶ προσωπικὴν μορφήν. Πρέπει δηλαδὴ ὄχι μόνον νὰ πληροφροῦν τὸν διδάσκοντα ἐὰν οἱ μαθηταὶ γνωρίζουν πρόσωπα, πράγματα, γεγονότα τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἐνημερώνουν συγχρόνως περὶ τῆς προσωπικῆς στάσεως τῶν διδασκομένων μαθητῶν ἔναντι τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Συνεπῶς αἱ δοκιμασίαι πρέπει νὰ ἐλέγχουν συγχρόνως τὰς θρησκευτικὰς γνώσεις καὶ τὰ προσωπικὰ βιώματα τῶν μαθητῶν. Αὗται δύνανται νὰ εἶναι προφορικαὶ καὶ γραπταί.

α) *Προφορικαὶ δοκιμασίαι.* Πρὸ τῆς προσφορᾶς τῆς νέας θρησκευτικῆς ὕλης ὁ διδάσκων, ἀντὶ νὰ ζητῇ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς νὰ τοῦ «εἰπουν τὸ μάθημα», ἀπευθύνει ἐρωτήσεις ἐπὶ τοῦ προδιδαχθέντος μαθήματος. Αἱ ἐρωτήσεις αὗται ἄλλοτε μὲν ἀπαιτοῦν μίαν σύντομον ἀπάντησιν, ἄλλοτε δὲ τὴν ἔκφρασιν τῶν προσωπικῶν συναισθημάτων τῶν μαθητῶν, τὰ ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς μελέτης τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν μαθήματος. Εἰς τὸ μάθημα π.χ. περὶ τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου αἱ ἐρωτή-

σεις πρὸς τοὺς μαθητὰς δὲν θὰ περιορισθοῦν εἰς τὸ νὰ διευκρινήσουν μόνον τί ἐκήρυττεν ὁ Πρόδρομος καὶ ποίας συμβουλὰς ἔδιδεν εἰς τοὺς προσερχομένους πρὸς αὐτόν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ εἰς τὸ περὶ μετάνοιας κήρυγμα τῆς Ἐκκλησίας, δηλαδὴ πότε καὶ πῶς ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους καλεῖ τοὺς πιστοὺς εἰς μετάνοιαν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον οὗτοι—ἐν προκειμένῳ οἱ μαθηταὶ—ἀνταποκρίνονται εἰς τὸ σωτήριον τοῦτο προσκλητήριον τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας.

Παρόμοιαι προφορικαὶ δοκιμασίαι, αἱ ὁποῖαι βοηθοῦν τοὺς μαθητὰς ὄχι μόνον νὰ ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ νὰ κατανοοῦν καὶ οὗτω νὰ ἐμπεδώνουν τὰ δεδιδαγμένα, συνάμα δὲ διερευνοῦν καὶ φέρουν εἰς φῶς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον τῶν μαθητῶν, ἐνδείκνυται νὰ γίνωνται καὶ ὅταν ὀλοκληρώνεται ἡ διδασκαλία μιᾶς διδακτικῆς ἐνότητος. Προσφερθεῖσης π.χ. εἰς τὴν ὕλην τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τῆς ἐνότητος περὶ τῶν Πατριαρχῶν τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ διδάσκων πρέπει νὰ διερευνήσῃ ὄχι μόνον ἂν ἐνθυμῶνται οἱ μαθηταὶ τοὺς διαφόρους σταθμοὺς τῆς ζωῆς τῶν Πατριαρχῶν καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτοὺς περιστατικά, ἀλλὰ καὶ πῶς εἶδον οὗτοι τὴν πίστιν τῶν Πατριαρχῶν καὶ τί ἐδιδάχθησαν ἐκ τῆς ὅλης ζωῆς των. Τοιοῦτοτρόπως ὁ διδάσκων θὰ ἔχη τὴν εὐκαιρίαν νὰ συζητήσῃ μὲ τοὺς μαθητὰς τί εἶναι πίστις, πῶς ἐξασθενεῖ, πῶς δοκιμάζεται καὶ πῶς θριαμβεῖ αὕτη εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστιανοῦ.

Γενικῶς αἱ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου «πῶς» καὶ «διὰ τί», αἱ λεγόμεναι ἐρωτήσεις σκέψεως, πρέπει νὰ προτιμῶνται ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος, διότι δημιουργοῦν ἐνδιαφέρον, ἀπαιτοῦν κρίσιν καὶ βοηθοῦν τοὺς μαθητὰς νὰ ἴδουν τὴν πρακτικὴν προσέκτασιν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως εἰς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν των ζωὴν.

β) Γ ρ α π τ α ἰ δ ο κ ι μ α σ ῖ α ι . Ἐλέχθη ἀνωτέρω ὅτι αἱ γραπτὰ δοκιμασίαι, καθ' ὃν τρόπον γί-

νονται παρ' ἡμῖν ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν μάθημα, οὔτε τὰς ἀπαραιτήτους θρησκευτικὰς γνώσεις τῶν μαθητῶν ἐλέγχουν οὔτε τὴν προσωπικότητά των ἐκφράζουν.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον, τὸν ἐλεγχον τῶν θρησκευτικῶν γνώσεων, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι τοῦτο θὰ ἐπιτευχθῆ, ἐὰν ἡ γραπτὴ δοκιμασία ἐπιδιώκῃ νὰ βοηθήσῃ τοὺς μαθητὰς νὰ συγκρατήσουν τὰς βασικὰς ἐκείνας θρησκευτικὰς ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι μετὰ τὴν ἀνακύκλῃσίν των καθ' ἕκαστον σχολικὸν ἔτος, τὸν ἐμπλουτισμὸν των διὰ τῆς συμμετοχῆς τῶν μαθητῶν εἰς τὴν λατρευτικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς προσωπικῆς των μελέτης μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν των ἐκ τοῦ σχολείου θὰ γίνουσι τὸ θεμέλιον τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς των. Ἀντὶ δηλαδὴ ὁ διδάσκων νὰ ζητῆ ἀπὸ τοὺς μαθητὰς συγκράτησιν εἰς τὴν μνήμην των λεπτομερειῶν καὶ δευτερευόντων περιστατικῶν, μηδεμίαν σχέσιν ἐχόντων πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ, δίδει εἰς τοὺς μαθητὰς ἀσκήσεις τοιαύτας, ὥστε ἡ ἐνασχόλησίς των μετὰ αὐτὰς τόσον ἐν τῷ σχολείῳ, ὅσον καὶ κατ' οἶκον νὰ εἶναι εὐχάριστος καὶ ἐπωφελής. Ἐπειδὴ αἱ ἀσκήσεις αὗται πρέπει νὰ εἶναι ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον περιεκτικαὶ καὶ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν σαφεῖς, προτείνεται, διὰ νὰ μὴ ἐτοιμάζωνται προχείρως ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος, νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὸ διδακτικὸν βιβλίον καὶ δὴ εἰς τὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου. Λαμβάνουν δὲ τὰ ἑξῆς μορφάς :

1) Συμπλήρωσις προτάσεων διὰ λέξεως, λέξεων ἢ φράσεων, αἱ ὁποῖαι σκοπίμως παραλείπονται.

2) Συμπλήρωσις μιᾶς ἐλλειπόντος προτάσεως δι' ἐκλογῆς τοῦ ἐλλείποντος μεταξύ ὀρθῶν καὶ ἐσφαλμένων ἀπαντήσεων εὐρισκομένων εἰς παράπλευρον στήλην καὶ σκοπίμως ἐναλλασσομένων.

3) Εὐρεσις τῆς ὀρθῆς προτάσεως μεταξύ παρατιθεμένων προτάσεων μετ' ὀρθῆν καὶ ἐσφαλμένην διατύπωσιν τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως.

4) Παράθεσις συντόμων άγιογραφικῶν στίχων μετὰ παραπομπῶν σχετικῶν πρὸς τὸ διδαχθὲν μάθημα καὶ ἀκολούθως εὑρεσις ὑπὸ τῶν μαθητῶν ποῖος εἶπεν ἕκαστον στίχον, ποῦ, πρὸς ποῖον καὶ ὑπὸ ποίας περιστάσεις².

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἀσκήσεις τοιούτων εἰδῶν (ἢ ὡς ἂν ἀρίθμησις δὲν τὰς ἐξαντλεῖ), λίαν εὐχάριστοι εἰς τοὺς μαθητάς, πρέπει νὰ ἐναλλάσσονται με ἐρωτήσεις καὶ ἀσκήσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν σκοπὸν νὰ ὑπογραμμίσουν βασικά σημεῖα τοῦ διδαχθέντος μαθήματος ἢ τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς ἐνὸς βιβλικοῦ προσώπου πρὸς ἄλλο, καθὼς καὶ νὰ τοὺς βοηθήσουν εἰς τὴν ἐξαγωγήν διδαγμάτων χρησίμων διὰ τὴν χριστιανικὴν τῶν ζωὴν. Εἰς τὸ μάθημα τοῦ διαλόγου τοῦ Κυρίου μετὰ τὴν Σαμαρείτιδα μία ἐρώτησις π.χ. θὰ ζητήσῃ νὰ διευκρινήσῃ τί ἀκριβῶς ἐλέγθη περὶ τῆς Λατρείας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ μία ἀσκήσις θὰ ἀπασχολήσῃ τοὺς μαθητάς μετὰ τὴν ἀνέυρεσιν τῶν ὑπαρχουσῶν διαφορῶν μετὰ Νικοδήμου καὶ Σαμαρείτιδος, δεδομένου ὅτι εἶναι γνωστὰ εἰς τοὺς μαθητάς τὰ τῆς συζητήσεως τοῦ Κυρίου μετὰ τὸν Νικόδημον ἐκ προηγουμένου μαθήματος. Ἐξ ἄλλου πλούσια διδάγματα διὰ τὸν θάνατον καὶ τὰ μετ' αὐτὸν ἐξάγονται, ἐὰν εἰς τὸ περὶ τῶν κατακομβῶν μάθημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας μία ἀσκήσις ζητήσῃ ἀπὸ τοὺς μαθητάς νὰ συγκρίνουν τὰς κατακόμβας πρὸς τὰ σημερινὰ κοιμητήρια.

Διὰ τὴν δευτέραν ἐπιδιώξιν τῶν γραπτῶν δοκιμασιῶν, τὴν ἔκφρασιν δηλαδὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῶν μαθητῶν, κατὰλληλοι θεωροῦνται αἱ ἀσκήσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐπιτρέπουν εἰς τοὺς μαθητάς νὰ ἔκφρα-

2. Αἱ ἀγιογραφικαὶ ἀσκήσεις ἐθίζουν τοὺς μαθητάς εἰς τὴν χρῆσιν καὶ μελέτην τῆς Ἁγίας Γραφῆς, διότι τῇ βοήθειᾳ τῆς παρατιθεμένης παραπομπῆς ἀνατρέχουν οὗτοι εἰς τὸ βιβλικὸν κείμενον καὶ ἐξοικειοῦνται με αὐτό. Συνιστῶνται δὲ καὶ ὡς εἶδος ἐπαναλήψεως κατὰ τὸ τέλος ἐκάστου διμήνου ἢ τετραμήνου.

σθούν ἐλευθέρως καὶ νὰ ἴδουν τὸ πρὸς ἀπάντησιν θέμα ἀπὸ προσωπικῆς σκοπιᾶς. Τὰ γραπτὰ τῶν μαθητῶν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν εἶναι μικραὶ πραγματεῖαι, αἱ ὁποῖαι μὲ τὰς ἀντιτιθεμένας ἐπόψεις τοῦ συνήθως ἐκφράζουσιν, βοηθοῦν τὸν διδάσκοντα νὰ ἴδῃ τὰς προσωπικὰς ἀντιλήψεις τῶν μαθητῶν, ποικίλλουν τὸ θρησκευτικὸν μάθημα καὶ τὸ συνδέουν πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν ζωὴν τῶν χριστιανῶν. Εἰς τὸ περὶ Ἱερωσύνης μάθημα π.χ. μία ἐρώτησις, συντελεστικὴ πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἐπιδίωξιν, θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῆ ὡς ἐξῆς : «Τί θὰ ἔλεγες εἰς ἓνα πατέρα, ὁ ὁποῖος ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ υἱοῦ του νὰ γίνῃ ἱερεὺς;».

Παρόμοιαι ἀσκήσεις ὑπὸ διαφόρους βεβαίως μορφὰς εἶναι δυνατὸν νὰ δίδωνται εἰς ὅλα τὰ μαθήματα. Οἱ μαθηταὶ εὐχαρίστως ἐργάζονται ἐπ' αὐτῶν, διότι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀκουσθῆ καὶ ἡ προσωπικὴ τῶν γνώμη ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς. Ἄλλωστε τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα συζητοῦνται μὲ τὰς ἀσκήσεις αὐτάς, θὰ ἀνακύψουν ἀργότερον καὶ μάλιστα ὑπὸ ἄξιωτον μορφήν, ὅτε οἱ μαθηταὶ ὡς ὄριμοι πλέον θὰ ριφθοῦν εἰς τὸν στίβον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Εἰς τοῦτο διαφέρει ἡ νεωτέρα Διδακτικὴ τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος ἀπὸ τὴν παλαιότεραν: ἡ τελευταία περιωρίζετο εἰς τὴν μετάδοσιν ζηρῶν θρησκευτικῶν γνώσεων, ἠγγύει τὸν τρόφιμον μὲ συνέπειαν νὰ ἀγνοήσῃ καὶ ἐκεῖνος τὴν πίστιν, ἡ ὁποία τοῦ προσεφέρθη. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ παρατηρουμένη σήμερον παρὰ τοῖς πολλοῖς ἄγνοια τοῦ οὐσιαστικοῦ περιεχομένου καὶ τῆς ἀξίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Καὶ αἱ ἀσκήσεις αὐταί, ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἀναφέρονται εἰς τὴν διδαχθεῖσαν θρησκευτικὴν ὕλην, τὴν ὁποῖαν θὰ ἀναζητήσῃ ὁ μαθητὴς εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον τοῦ διδακτικοῦ του βιβλίου, πρέπει νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὸ τέλος ἐκάστου κεφαλαίου.

Ὁ ἐμπλουτισμὸς τῶν κεφαλαίων τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου τῶν Θρησκευτικῶν δι' ἐρωτήσεων, ἀσκήσεων

καὶ προβλημάτων ἔχει πολλαπλᾶ πλεονεκτήματα. α) Ἐπιτρέπει εἰς τὸν διδάσκοντα, ἀντὶ νὰ ἠθικολογῇ καὶ μάλιστα κατὰ φθνὸν καὶ ἀνέξοδον τρόπον, νὰ ἀναθέτῃ εἰς τοὺς μαθητὰς τὴν λύσιν μιᾶς ἢ δυὸ ἀσκήσεων ἐν τῇ τάξει. Ἡ κρίσις τῆς γραπτῆς αὐτῆς δοκιμασίας δύναται νὰ γίνῃ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν μαθητῶν καθοδηγούμενων καταλλήλως ὑπὸ τοῦ διδάσκοντος. Ἐχει παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ ἐν τῇ τάξει λύσις τῶν ἀσκήσεων εἶναι ἐργασία, τὴν ὁποίαν μὲ εὐχαρίστησιν ἀναλαμβάνουν οἱ μαθηταί, διότι διαπιστώνουν, ὅτι ἡ μετὰ τὴν προσφορὰν καὶ ἐπεξεργασίαν τοῦ νέου θρησκευτικοῦ ὕλικου δεδομένη ἄσκησις ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ τοὺς βουθήσῃ εἰς τὴν καλλιτέραν κατανόησιν τοῦ διδαχθέντος καὶ οὐχὶ νὰ τοὺς ἐλέγξῃ ἂν ἀπησχολήθησαν ἢ ὄχι μὲ τὸ μάθημα, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰς κατ' οἶκον ἐργασίας. β) Δεδομένου ὅτι ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία πρέπει νὰ εἶναι βιβλικο-λειτουργικῆ³, δηλαδὴ διαποτισμένη ὑπὸ τοῦ βιβλικοῦ καὶ λειτουργικοῦ πνεύματος, αἱ ἀσκήσεις ἀποβαίνουν ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ μαθήματος. Τὸ διδακτικὸν βιβλίον λόγῳ τοῦ περιορισμένου χώρου ποὺ διαθέτει, δὲν δύναται, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐνδείκνυται νὰ ἐξαντλῇ εἰς τὰς σελίδας του ὅσα οἱ μαθηταί πρέπει νὰ διδαχθῶν καὶ νὰ μελετήσουν. Διὰ τοῦτο ὁ διδάσκων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφέρηται εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὴν θεῖαν Λατρείαν, νὰ ἐθίξῃ τοὺς μαθητὰς καὶ νὰ τοὺς καθοδηγῇ εἰς τὸ πῶς καὶ οὗτοι θὰ ἐκμεταλλευθῶν τοὺς βιβλικούς καὶ λατρευτικούς θησαυρούς. Αἱ ἀσκήσεις συνεπῶς ὄχι μόνον ἐμπεδώνουν τὰ διδαχθέντα, ἀλλ' ὠθοῦν τοὺς μαθητὰς νὰ ἀνατρέχουν εἰς τὰ βιβλικὰ καὶ λειτουργικὰ κείμενα, διότι ἡ ὀρθὴ ἀπάντησις εἰς τινὰς ἀσκήσεις προϋποθέτει τὴν μελέτην στίχων ἢ τμημάτων ἐνὸς ἀγιογραφικοῦ ἢ λειτουργικοῦ κειμένου. Διὰ τοῦτο συνιστᾶται,

3. Βλέπ. Χρ. Γιότση, Ἡ βιβλικο-λειτουργικὴ κατεύθυνσις τῆς διδασκαλίας τῶν θρησκευτικῶν, Ἀθῆναι: 1967.

ὅπως παραπλεύρως τῆς ἐρωτήσεως ἢ τῆς ἀσκήσεως, καὶ δὴ ἐντὸς παρενθέσεως, δίδεται ἡ σχετικὴ παραπομπή, ὥστε ὁ μαθητὴς νὰ βοηθηθῇ εἰς τὴν ἀπάντησίν του.

Τέλος ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς προφορικῆς καὶ γραπτῆς βαθμολογίας τῶν μαθητῶν εἰς τὸ θρησκευτικὸν μάθημα ὁ διδάσκων πρέπει νὰ ἀποφεύγῃ τὰς δύο ἀκρότητας: τῆς ὑπερβολικῆς ἐπεικειᾶς καὶ τῆς στυγνῆς αὐστηρότητος. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἐξασθενίζει τὰς δυνατότητας τῶν μαθητῶν πρὸς ἐργασίαν τόσον ἐν τῷ σχολείῳ, ὅσον καὶ κατ' οἶκον. Εἰς τὴν δευτέραν δὲν δημιουργεῖ τὴν θερμὴν καὶ ἱερὰν ἀτμόσφαιραν, τὴν ὑποίαν ἀπαιτεῖ ἡ θρησκευτικὴ διδασκαλία μὲ συνέπειαν ἢ ἐργασία τῶν μαθητῶν, μειωμένη ποιοτικῶς, νὰ τελῆται ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ βαθμοῦ. Ἡ δικαιοσύνη τοῦ διδάσκοντος, ἢ ἀγάπη του πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ ἡ διακριτικότης του ἐκτιμῶνται ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ συντελοῦν εἰς τὴν καρποφορίαν τῆς διδασκαλίας.

